

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XII-ik évf.

Julius, Augustus. 1877.

4-ik füzet.

AZ UNITÁRIUSOK KOLOZSVÁRI FŐISKOLÁJÁNAK K Ö N Y V T Á R A.

SIMÉN DOMOKOSTÓL.

A mint Dávid Ferencz a János Zsigmond által az Isten egysége és háromsága tárgyában 1566 febr. 24-re Tordára összehívott, de onnan a király kívánatára Gyula-Fehérvárra áttett zsinatról Kolozsvárra hazajött, egy hatalmas szónoklatot tartott tordautcza szegeletén egy kerek kőről az unitarismus érdekében. Kolozsvár népe elragadtatva és meggyőzve az ihletett szónok beszéde és érvei által, Dávidot vállain vitte bé a piaci templomba és nyilván az unitárius vallásra tért. És ez igen nevezetes mozzanat a magyar nemzet történetében, mert a mint Kolozsvárnak tekintélyes számu szász és lutheranus vallásu lakói az unitárius és így magyar vallásra áttértek, a szász városok sorából kiesett és magyarosodása újabb lendületet nyert.

Midőn így Kolozsvár unitáriussá lett, egyszersmind birtokába jött az unitáriusoknak a piaci nagy templom, az itteni óvári templom és az avar öszszefüggésben levő dominikánus zárda, *) a me-

*) Kolozsvár ó váráról meg kell jegyeznünk, hogy ott eleitől fogva, sőt már Sz. István előtt volt temploma a lakósoknak, a mely előbb a pogányoké, később az ariánusoké lett, kiknek püspöke a 4-ik százban — a mint Szentiványi M. „Monologiumában“ írja — Kallikrates volt. A templom Sz. István után a r. katolikusok kezére került, s a petrinusok szerzete foglalta el. Azonban 1178-ban a város újabb része épülni kezdett, ide templomot és papi lakot építettek. A petrinusok ez okból oda hagyták az ó várt és az új épületbe költöztek. Helyököt a dominikánusok foglalták el, kiknek számára 1518-ban Szamosfalvi Mikola Ferencz a ki később unitárius lett, főleg testvére Kristóf franciskánus guardian ösztönzésére a romladozott templomot megépíttette. Ez idő tájban épült a zárda egy része is.

lyet a lutheranusok 1564-ig, ez időtől fogva pedig 1566-ig a reformátusok iskolának használtak, a hol ez utóbbi időben három nevezetes igazgató működött, u. m. Molnár Gergely, a híres „Grammatica lingvae latinae“ és a „Plenior grammatica“ szerzője, Szikszai Kovács (Fabritius) Balázs és Károli Péter, az „Elementa grammaticae Graecae“ írója.

Az igazgató ez időben rendszerint teológiát tanított, administrator volt és a plébánustól, mint iskolai gondnoktól, függött. Miután az iskola az unitáriusok birtokába jött, Dávid Ferencz mint püspök és így főgondnok, vizsgálat alá vette a Károli teológiáját, s mivel Dávid az Istennek Károli által adott Melanchton-féle magyarázatát és némely más cikkeket nem talált a szentírással megegyezőeknek és így helyeseknek, ezért Károli megharagudt, ott hagyta az iskolát s kiment Magyarországra.

A Károli távoztával Dávid Ferencz kezébe vette az iskola ügyét. Ő jól tudta, hogy valódi szabadságot csak a lelki műveltség ad, ezt pedig a haladó tudomány világánál lehet feltalálni, s nélküle szilárd hit és meggyőződés nem gondolható. Tudta, hogy a világosság vallásunk lényeges feltétele. Azt is jól tudta, hogy az iskolák az állam és egyház legdrágább részét teszik, s valamint maga az egyház, úgy az államok is csak akkor virágozhatnak fel, ha iskoláik jók, virágzóak. Ennek eleven tudatában Dávid Ferencz Basilius István kolozsvári papot maga mellé vévén, az iskolát újra szervezte, a nevelés és tanítás ügyét jó karba állította. Ebben maga a tudomány-kezdő király is hathatósan gyámolította az unitáriusokat, saját költségén építtetvén számukra a zárda-épület éjszaki oldalán egy goth izlésű gyönyörű nagy hallgató termet, a melyet „Apollatiumnak“ vagy „Apollo palatium“-nak neveztek, s 30 ablakkal volt ellátva, de a melyet ma a franciskánusok gabona raktárnak használnak. S midőn Dávid így mindent jó rendbe hozott, országos hírv tudósokat, mint Sommer Jánost, Palaeolog Jakabot, stb. hívott meg tanároknak.

Az iskola-rendezés mellett Dávid Ferencz figyelmét egy az iskola számára felállítandó könyvtár létesítésére fordította, a mi anynyival lehetőbb volt, mert a fejedelem az iskolát gazdag dotációkkal látta el. A felállított könyvtár egy részét a hazai sajtók termékei,*) más részét a lengyelhoni unitárius atyafiak kiadvá-

*) Lásd ismertetéseket a „Keresztény Magvető“ idei 3-dik s következő füzetekben.

nyai, *) harmadik részét az innen külföldi akadémiákra ment tanulóik által vásárolt könyvek tették.

Az iskola könyvtárával egyidejűleg az itteni eklezsia is állított fel külön könyvtárt a maga kebelében, a mit más alkalmas helyiség hiányában a piaczi templom sekrestyéjébe helyezett el. Ennek is jó részét a hazai sajtók termékei és a lengyel atyafiak küldeményei, más részét az eklezsia által drága pénzen vásárolt könyvek tették.

Az unitáriusok e könyvtárakat a Báthoriak alatti jezsuita jellemű háborgatások mellett is áldást hozólag használták 1602-ig. Ekkor B á s t a a jezsuiták ösztönzésére a piaczi templomot és az ó vári iskolát az unitáriusoktól elvette, a jezsuitáknak adta és az azokban levő könyvtárakat feldúlta és megégettette. Ez úzelmekre vonatkozólag méltán felkiálthatni: *Tantum religio potuit suadere malorum!* De a jezsuiták csak három évig örvendhettek e vívmányuknak, mert B o c s k a i I s t v á n 1605-ben tőlük elvette és az unitáriusoknak visszaadta.

Az unitáriusok könyvtáraikat, a hazafiak mivélésére és mivélődésére szerzett emez eszközöket egy keresztény, s melléje épen a Jézus nevét viselő szerzettől rendezett katastrofa által megsemmisítve látván, szokatlan lelkesedéssel és buzgósággal fogtak újabb könyvtárak létesítéséhez mind az iskolában, mind pedig az eklezsiában. De valamint első rendbeli könyvtáraikat, ugy ezt is, mint szintén a magánosok birtokában levő könyveket is újra megsemmisítette az a három rendbeli égés, a mit a jezsuiták rendeztek.

Ugyanis a Báthoriak Dávid Ferencz halála után ismét visszahozták a jezsuitákat Kolozsvárra. De Bocskai alatt az országgyűlés kizárta Kolozsvárról, kiűzte és Kolozs-Monostorra szorította. Ezért a jezsuiták dühöngtek és boszut forraltak. S minthogy Kolozsvár lakóinak nagy része ez időben unitárius volt, ezeknek tulajdonították kiűzetésüket és rajtok akartak boszut állani. E boszujokat tűzzel oltották el. Először 1655-ben gyujtatták meg a várost egyik növendékök Csíki Mihály és Gergely Pál nevű szolgáljuk által. Ekkor 1800 ház, a piaczi templom és torony égtek el. Másodszor 1689-ben május 17-én gyujtatták meg a várost egy ka-

*) Lásd Sandii „Bibliotheca Antitrinitariorum“ c. művében. Ezeket a lengyel atyafiak — a mint a kezemen levő példányokon a szerzők sajátkezü írásai bizonyítják — mindig megküldötték az itteni unitáriusoknak, igen gyakori és élénk levén köztök az érintkezés.

tholikus vén aszszonynyal, a mikor a két viz köze és k. magyar-utcza egészen elégett. Harmadszor egy szerzetes gyujtott meg magyarutczában egy üres házat 1697-ben. Ekkor az egész város, 4 temploma, iskolái ugy elégtek, hogy alig maradt meg egy negyede.

Azonban az unitáriusok e katasztrófák közepette is kiváló lelkesedéssel ápolták a tudományokat és gyűjtötték a könyveket. E törekvéseiket elősegítette egyes buzgóbb hitrokonok áldozatkésztsége. Igy ifj. Stegman Joákim, a ki Rákóvból jött az itteni száz unitária ekkleziába papnak, 1678-ban az iskolának, Koncz Boldizsár püspök pedig 1684-ben az ekkleziának könyveket hagyományoznak. Ide járult az is, hogy kolozsvári ekkleziánk a hazai és hollandi hitrokonoktól nyert tetemes pénzsegéllyel bajait némileg kihevervén, újra áldozhatott könyvek szerzésére. Hogy ezt tette is, mutatja ekkleziánk akkori curátorainak Rajner Mártonnak és Csanádi Istvánnak az 1688—1698 évekről vezetett számadása, a melyből világosítás okáért két tételt idézek.

1690. Die 9. Octobr. Az T. Ecclesianak rendeleséből vöttünk Polus Biblia Criticat, öt volumenben, egy tiz forintos Lexiconnal edgyütt flor. 60. — 1691. 12 Martij. Attunk öt könyvekért nmzts Csanadi István uramnak, az T. Ecclesianak tetzeseséből fl. 87. 51. Mely könyveknek neve Theatrum vitae humanae.

Még el sem végződött az a sok kinzás és zaklatás, a melyeknek az unitáriusok a hazai katolikus és református fejedelmek részéről majdnem egy kerek száz esztendeig ki voltak téve, miatlatt hitők vallásában megszorítottak, iskoláik, egyházaik erőszakal elvétettek, hitrokonai „szombatosok“ czimén notáztattak, javaiktól megfosztattak és megölettek, már is új veszély fenyegette őket. Alig jut Erdély az Apafiak haszontalan és dicstelen uralkodása alól az osztrák ház uralma alá; alig adja ki I. Leopold 1691. december 4-én „Diplomáját“, melyben a bévett vallások jogainak megtartását igéri, reá két évvel 1693 jul. 22-én egy császári rendelet érkezik le, a mely azt rendeli, hogy az unitáriusok kolozs-óvári főiskolája és a mellette levő ev. reformátusok temploma a r. katolikusok számára üresittessenek ki.

Ez igazságtalan rendeletre a tordai országgyűlés meghajlik ugyan, de igen méltányosan azt határozza, hogy az unitárius anyaszentegyház számára az óvári főiskola he-

lyett közköltésen más főiskolai épület állítottassék. Egyszersmind biztosokat nevez ki az iskola és templom átadására.

Az unitáriusok e határozat értelmében, saját erejükön 6300 frton azonnal három házat vásárolnak meg egymás mellett a mai plébánia során, és szomszédságában: a Keresztesi Sámuel, Kannagyártó György és a szabó-czéh házeit. Azokat özszevágják és így özszesen 39 lak- és tanszobát nyernek. Minthogy azonban ez épületben az igazításokkal azon év ösze előtt el nem készülhettek, az óvári iskola átadását ekkorra halasztották. A piaczori iskola elkészültével 1693. október 10-én d. e. az iktató biztosok megjelenvén, azt ünnepélyesen átadták a r. katolikusoknak, az unitárius tanuló ifjuság pedig ugyanazon a napon d. e. 9 és 10 óra közt Handcsáros János iskolai főnök vezetése alatt az új iskolai épületbe vonult. Egykoru feljegyzések szerint akkora volt a tanuló ifjuság száma, hogy midőn a gyermekek már beléptek az új iskola kapuján, a tógás deákok ki sem mozdultak volt az óvári iskolából. Ez új iskola a Dálnokiak igazgatása alatt a 17-ik száz közepén oly virágzó és híres volt, hogy lengyel mágnások jöttek Kolozsvárra, hogy azt meglátogassák.

Azokban ez iskola a tanulók nagy számához képest még abban az évben elégtelennek bizonyult, ezért Jövedécsi András jeles unitárius plébánus ösztönzésére, az ország rendeitől is segítve, 1694-ben ugyanott új iskola-építéshez fognak. Az iskola alapköveit maga Jövedécsi tette le, melyekre sajátkezüleg véste fel a tanulók neveit örök emlékezetre. Ez építkezés csak a következő években készült el.

Az óvári iskolának a fennebbi császári rendeletre való elvétele alkalmával, az iskola könyvtárát is elszállították onnan. De minthogy ennek számára az új iskolai épületben alkalmas helyiség készítve még nem volt, s különben is nedvesek voltak a szobák az igazítások miatt, ezért az iskola könyvtárát, addig is, a mig annak alkalmas helyiséget készíthetnének, a piaczi templom sekrestyéjében helyezték el az ekkélszia könyvtára mellé, s mint commune bonumot aval együtt ott tartották. S bár ez iskola később alkalmas könyvtári helyiséget nyert, mindazáltal a templomba bétett könyvek ott maradtak s az iskola egy új, külön könyvtárt kezdett alapítani és gyűjteni a 18-ik száz elején.

E könyvtár alapját a Bányai István iskolai főnök adománya tette, kinek nemes lelküségét a kegyelet és a történetírás

eként örököltette meg: Primus piae memoriae Stephanus Bányai Senior Scholae Forensis legaverat coetui Studiosorum libros nonnullos, qui Anno 1700. 28-a Julii sunt conscripti, inque Scholam Forensem importati, et Bibliothecae, quae ibi antea non fuit, initium dederunt.

A piaczi templomban elhelyezett két rendbeli, u. m. iskolai és ekklézsiái könyvtár a legbecsesebb vallási és polemikus könyveket, kéziratokat foglalta magában. Magában foglalta

1.) a Gyula-Fehérvárt 1567—69-ben megjelent műveket. Ezek közt egyik legnevezetesebb munka az unitárius papok által 1567-ben kiadott „De Falsa et vera unius Dei Patris, Filii, et Spiritus Sancti Cognitione, libri duo,“ melynek **E** ivén levő, s a háromságot ábrázoló 8 kép miatt az **E** és **F** iveket, az 1638-ki országgyűlés után, I. Rákóczy György fejedelem parancsára, minden meglevő példányból kitépték s a példányok nagy részét megégették. Csupán véletlenül maradt meg egy teljes képes példány s ez most a helybeli ev. ref. főiskola tulajdona, a melyből sajátkezűleg rajzoltam le a képeket.

2.) a Heltai Gáspár műhelyében 1545—1660-ban megjelent munkákat. E nyomdáról Szabó Károly azt jegyzi meg a „Vasárnapi Ujság“ 1870. foly. 19. számában, hogy Heltai nyomdáját 1550-ben állította fel. Ez azonban nem úgy van, mert — Uzoni szerint — Heltait már 1546-ban üldözte és megbüntette Martinuzzi azért, hogy Vizaknaival és Omlásival a szentírásnak némely darabjait magyar nyelven kiadta. Ha már Heltai 1546-ban üldöztetésnek volt kitéve a nyomtatásért, akkor legalább is 1545-ben fel kellett állitva és szerelve lenni a nyomdájának.

3.) az erdélyi unitáriusok 16 és 17-ik százbeli íróinak műveit, mint szintén elleneik iratait.

4.) a lengyelhoni, német- és más országi unitárius atyafiaknak Rácovban, Lublin, Pinczov, Amsterdam, Rotterdam, Ingolstadt, Offenbach, Neostadt, Frankfurt, Basel, Christlingen, Gröninga, Steinfurt, Hanovia, Stavropol, Stetin, Leyda, Köln, Lyon, Vratislav, Varsó, Hamburg, Nürnberg és Dantzigban megjelent s ide megküldött becses műveit.

5.) a hollandi atyafiak által kiadott műveket, valamint az Ámsterdában (Irenopolis, Eleutheropolis) megjelent „Bibliotheca Fratrum Polonorumot.“

6.) a Lengyelhonból 1660-ban kiűzött és Erdélybe menekült hitrokonaink által magokkal hozott becses munkák egy részét.

7.) az unitária ekklézsia és Kmita Andrásné által együttesen felállított ekklézsiái sajtó kiadványait az 1696—1716 közti időkből.

8.) az egyházi atyák s valamint a középkori írók, ugy a reformátorok munkáit.

Ámde hiában feszítették meg az unitáriusok minden erejüket nagyszerű intézmények létre hozásában; hiában szereztek meg minden eszközt a nemzeti művelődés és felvilágosodás, s az egyén lelkiismereti szabadsága szilárdítására, fejlesztésére és emelésére, az irigy sors és elleneik álnok fondorkodása törekvéseiket újra semmivé tette. A ker. egyházi történelem írói szokott frázisaikkal minden roszt elmondanak Julián császárról, őt hitehagyottnak nevezik azért, hogy a keresztényeket a görög és római classicus iratok olvasásától eltiltotta s a bibliára utasította. Vajon tett-e Julián anynyi roszt, mint a sötét középkorból fennmaradt tudatlanság és annak képviselői? Mi azt hisszük, nem.

Kolozsvár törzsgyökeres polgárságának nagy része még ez időben unitárius, más része reformatus volt. A r. katolikus egyházat iminnen-amonnan Kolozsvárra gyült idegen német népség tette. Ezek nem elégedvén meg az óvári templommal, a piaczi templomot követelték magoknak az unitáriusoktól. A jézsuiták az itteni katolikusok felbujtogatásával nem elégedtek meg, hanem Kolonics esztergomi érseket, a magyarhoni protestánsok üldözőjét is felingerelték az unitáriusok ellen. Kolonics e tárgyban 1699-ben két levelet irt az unitáriusoknak, s azokban a piaczi templomot az óvári temploméért és iskoláért cserébe kérte. De az unitáriusok bizva I. Leopold diplomájában és esküjében, bizva a császárnak a hozzá felment követeknek adott feleletében: „ha adjátok cserébe, jól teszitek, ha nem adjátok, még jobban teszitek,“ a cserére nem állottak reá.

Egyébiránt Leopoldnak egy nyilatkozatából, melyben kifejezte, hogy „kedvesen venné és a pietás jelének tekintené, ha az unitáriusok az óvári templom helyett a piaczit átadnák a róm. katolikusoknak,“ ugy látszik, hogy a fejedelmeknek is kedvök lett volna arra, hogy a piaczi templom a katolikusoké legyen. Nem is kellett e nyilatkozatnál több a jézsuitáknak és Mártonfi György erdélyi kath. püspöknek. Addig zaklatták VI. Károlyt, a mig ez

azok sok zaklatása és okoskodása által kifárasztva parancsot adott ki, hogy a piaczi templom minden hozzá tartozó javakkal együtt executió által az unitáriusoktól elvéteessék.

E rendelet következtében Stainville erdélyi katonai parancsnok 8 század katonával Kolozsvárra jött. Itteni commendans Prajnert maga mellé vétén 1716. mártius 30-án d e. 10 órakor a templom czintereme ajtaját bétörtették. A czinteremben benn levő plébánus Dimény Pál kezéből Stainville és Mártonfi ketten a templom kulcsát kifacsarták, a templomot kinyitották és a császár nevében elfoglalták. A templom elfoglalása után a katonaságot a Mártonfi tanácsára kizárólag unitárius házakhoz rendelték, a hol azok a kegyetlenség minden nemét alkalmazásba vették, az unitárius családokat minden vagyonukból kifosztották, s a mi még netalán megmaradt feldúlták, szétszörták, hogy semmijök se maradjon.

A templom kinyitása után a katolikusok bérohantak, neki estek az unitáriusok ima és énekes könyveinek s a könyvtárnak. A könyvtárt kihordották a czinterembe, a miből Mártonfi Horváth Márton nevű requisitorával külön választatta a reformáció előtt megjelent műveket, szekerekre rakatta és elvitette. A reformáció után nyomtatottakat, a kéziratokat s általában azokat, a melyekben a kath. vallással ellenkező nézet, tan volt, a czinteremben rakásra hordatta és megégettette. Három napig égett a sok becses könyv és kézirat. Egy néhányat szemszurásból, némelyek szerint 270, mások szerint 170 darabot, a mi sem nagyon becses, sem a katholicismussal ellenkező nem volt, az unitáriusoknak hagyott. Menynyi drága kézirat és munka semmisült meg az újabb kor emez Ómárja által, a ki „cum jesuitis,” de nem „cum Jesu ivit.“!! Különben tudta volna amaz evangéliumi parancsot: Szeresd felebarátodat, mint magadat!

A jézuita szellemnek, s az ezek befolyása alatt álló VI. Károlynak esküje ellenére tett emez eljárása és engedékenységese teljesen kifosztotta a kolozsvári unitáriusokat minden javaikból, elvette templomaikat, iskoláikat, nyomdájokat, elhamvasztotta könyvtáraikat, s őket életben ugyan, de rongyosan és hajlék nélkül hagyta.

De minthogy a szerencsétlenség nem igen szokott egyedül járni, az iménti, ad majorem Dei gloriam elkövetett könyv-dúláshoz még két más ok is járult, a mi az unitáriusok könyveit pusz-

titotta, némelyeket pedig végkép megsemmisített úgy anynyira, hogy többé egy példánya sem található, csak az egykoruak feljegyzéseiből tudjuk czímét, alakját és tartalmát.

Az egyik ok az volt, hogy részint a jezsuiták, részint egyes tehetősebb rajongó katolikusok, lutheránusok és reformatusok öszszeszedték az unitárius könyveket és megégették, hogy hire pora se maradjon. Igy égette meg egy özvegy reformatus aszszony, P a t o n a i n é, az „Apologia Fratrum Unitariorumot“ 1703 körül saját udvarán.

A másik ok az volt, hogy vallási könyveinket hosszas ideig nem lévén szabad kinyomtatni, a mikor a régi példányok elfogytak, egyszersmind meg is semmisültek. Ez a körülmény azt szülte, hogy papjaink és mestereink a vallási könyveket magán úton többé meg nem szerezhetvén, kénytelenek voltak az ilyeneket kolozsvári főiskolánk könyvtárából kölcsönözni ki, a miből vagy kevés, néha éppen semmi sem került vissza.

Azonban mind e csapások és szerencsétlenségek sem törték meg az unitáriusokat. Phönixként keltek ki hamvaikból. A mint a szerencsétlenségek hire az országban elterjedt, hitrokonaink hihetetlen, és a történelemben páratlan áldozatkészséget tanusítottak a kolozsvári hitrokonok felsegítésében. De magok az itteni atyafiak sem maradtak tétlenül. A piaczi templom és iskola elvétele után az isteni tiszteletet és az iskolát áttették b. magyar-utczába a Huszár házhoz. Itt egy szobát könyvtár helyiséggé alakítottak, s oda tették át a piaczi templommal együtt elpusztult könyvtárból fennmaradt és visszanyert könyveket. S bár egyszer Stainville innen is szétkergette őket, és folytonos zaklatásnak voltak kitéve a Mártonfi részéről, mindazáltal a császárhoz intézett folyamodásaikra végre annyit mégis megnyertek, hogy a tanítást és isteni tisztelet tarthatását sok megszorító körülírással megengedték 1781. aug. 3-án

A tanítás újra kezdetét vette, s a könyvtár gyarapodásnak indult.

A könyvtár gyarapodását első sorban ismét buzgó hitrokonaink adományai mozdítják elé. Igy

Pálfi Zsigmond püspök 1737 april 30-án minden könyvét az iskolának hagyja. Kmita János és Szentmártoni József (ez utóbbi 1755. jul. 26) könyveiket az iskolának ajándékozzák. Tordátfalvi György esperes 1777 május 5-én minden könyvét az iskolának testálja.

Az egyesek érdeklődése mellett maga az Egyházi Főtanács is kiváló figyelmet látszik fordítani ez idő tájban a könyvtár ügyére. Ugyanis meghatározta, hogy ha valamely tanuló a theologiai tudományok tanulmányozása közben az iskolában meghalna, könyveiből egyet a főnök és a primárius deákok válaszszanak ki a könyvtár számára.

Az 1781-ki Főtanács jegyzőkönyve 6. sz. alatt már határozottan megrendeli, hogy az olyan professorok és papok, a kik költségen mennek akadémiákra és ott könyveket vásárolnak, könyveik laistromát a Fő Consistoriumnak adják bé, hogy ha oly successorok nélkül halnak meg, kik cum emolumento communitatis azokat nem használhatnák, az esetben azon könyvek kolozsvári collegiumunk könyvtára nevelésére fordíttassanak.

De míg eleink egyfelől ily kiváló gondot fordítottak könyvtárunk gyarapítására, addig másfelől éppen akkora mulasztást látunk a kezelésben. A mindenünnen nagy gonddal és költséggel ösze gyűjtött könyvtárt egyes tanuló ifjak kezelték, a kik már koruk és fejletlenségök miatt is nem ismerték a könyvek becsét. S ez azt szülte, hogy igen sok becses munka veszett el kezeik alatt. Így tűntek el viasz-könyveink. Így tűnt el Servét „Restitutio Christianismi“-jának 1553-ki eredeti kiadása, melyből a miénken kívül még csak egy példány létezett a világon, a párizsi császári könyvtárban.

Ez idő tájban, 1792-ben márcz 11-én boldog és áldott emlékü Zsúki László buzgó hitrokonunk a honfoglalás idejéből fennmaradt egyik ősrünk utolsó sarja, itteni főiskolánk gondnoka meghalván, 1791 febr. 14-én kelt ajándéklevelénél fogva ritka becsű egész könyvtárát és tekintélyes vagyont hagyott az unitáriusoknak, a miből ők más vagyonaik melléje csatolásával építették a mostani b.-magyar-utczai iskolát, a romladosásnak indult és a tanulók szaporodásához képest elégtelennek bizonyult régi iskolai épület helyére. És itt a nagyszerű hagyomány elgondolására Berezsenyivel „Leomlom én is szent porodon, Nemes! S a jókkal együtt könyveket áldozom.“ Miként a halhatatlan emlékü Szent-ábrahám a nevelés és az egyház-igazgatás terén, te az anyagi téren akkor jövével segélyére egyházadnak, a mikor arra legnagyobb szüksége volt! Miután 1806-ban ez új iskolai épületet bevégezték, ide tették át a különböző adományok által növekedett könyvtárt a 30-ik szám alatti földszinti szobába, a melyben Zsúkinak emlékoszlopot emeltek, s melyet ma az E. K. Tanács ülés-teremnek használ.

Könyvtárunk gyarapodását a néhai Zsúki László nagy becsű adománya mellett nagyban elősegítette az, hogy kolozsvári ekleziánk 1800–1810 közt özszes könyveit, id. Kozma János pedig mintegy 200 darabot még életében iskolánknak adott. Az ekleziának és a derék Kozmának ez adományozása ismét felbresztette és fokozta a főtanácsban a könyvtár iránti érdeklődést. S miután látta, hogy a fennebbi 1781 ben hozott határozata nincs teljesítve, az 1815-ben jan. 5-én Kolozsvárt tartott gyűlése 17. pontja alatt azt határozza, hogy a „fennebbi határozat okvetlenül megtartassék, oly hozátétellel; hogy akademián járt afiai akár vásároltak könyvet, akár nem, tartozzanak mégis thékánkban nem létező nevezetes darabokat kinevezni és sajátkezüleg a théka laistromába a professoratus jelenlétében beírni, oly formán, hogy halálukkor ama könyvek oda bététessenek, melyek bététetéséről rector afia gondoskodni köteles legyen.“

A Főtanács e kötelezettséget később a meghalt papokra és mesterekre is kiterjesztette, olyan foruán, hogy az esperesek azok özvegyeinél vagy maradékainál megjelenvén, két, tetszésök szerint jónak talált könyvet vagy munkát kiválaszszanak, s azokat a kolozsvári collegium könyvtárába beadják.

E kánont a Kolozsvárt 1823-ban jan. 20-án tartott Főtanács 19. sz. a. újból megerősítette, oly hozátétellel, hogy minden ilyen könyv Kolozsvárra küldessék, itt a duplumok kiválasztassanak, s azok tordai és sz.-kereszturi köépiscoláink könyvtárai számára küldessenek el. Már az 1837. apr. 6. tartott E. K. Tanács figyelmét a könyvtár rendezésére is kiterjeszti, 59 sz. a. meghatározván, hogy a könyvtár szakok szerint rendeztessék, s a könyvtárnok többé ne deák, hanem tanár legyen.

Az érintett könyv-adás kötelezettségét a Kolozsvárt 1839-ben april 12-én tartott Főtanács 10. sz. a. eltörölte. S bár ez által a fennebbi törvényekben megszabott köteles példányok iránti jogáról lemondott és a kötelezettséget önkéntesre változtatta, mindazáltal főiskolánk könyvtárának gyarapodása nemcsak nem szűnt meg, sőt az újabb időben történt nagy mérvű ajándékozások, bagyományok és adományok által akkorára növekedett, hogy már 1855-ben az E. K. Tanácsnak az eddigi helyiségnél más, tágasabbról kellett gondoskodnia. Igy történt, hogy a könyvtárt az eddigi földszinti helyiségből az iskola első emeletébe, a nagy hallterem melletti három szobába költöztették át, a mihez a néhai b. e. Kovács István

hagyománya következtében egy negyedik szobát is kellett csatolni a második emeletből, a hova csigalépcső vezet fel az első emeleti helyiség végső szobája boltívén keresztül.

Főiskolánk könyvtárának az a része, a mely a fennebbi nemes és áldozatkész ajándékozások által öszszegyült, Régi könyvtár nevet visel, s 2547 darabból áll. Ennek legnevezetesebb részeit az Acontius művei, a Jansonius-, Ortelius-, Clericus-féle atlászok, a Servetus-féle lyoni kiadásu biblia, az Erasmus Új testamentumának 1516-ki kiadása, a 16. és 17. százbeli kiadásu magyar, latin, görög és lengyel bibliák nagy sora, az apostoli és egyházi atyák, s valamint a középkori, ugy a reformátorok, mint szintén az új és újabb kori írók műveinek ritka kiadásai; továbbá az erdélyi és magyarhoni nyomdák 16. és 17. százbeli kiadványai, a lengyelhoni és erdélyi unitáriusok műveinek 16. 17. és 18. százbeli kiadásai, a 16. és 17. százbeli unitárius gradualék, a szombatosok énekes könyvei, s másnemű iratai, főiskolánk tanárainak nagybecsű dolgozatai és kézirati kézi könyvei a régi időtől az újabb korig, a görög és latin klasszikusok ritka kiadásai, s más íróknak a tudományok minden ágára vonatkozó becses művei.

Az így öszszegyült, s a fennebbiekből öszszeállított becses könyvtár legnagyobb gyarapodást 1837 után nyert. Ez idő óta öt nagyszerű adományban hozta meg áldozatát az igaz vallásos és honfui buzgalom anyaszentegyházunk nevelés- és tanítás-ügyének oltárára. Mindenik adomány oly tiszta tüköre hagyományozóik fenkölt szellemének, egyenes, tiszta jellemének és a felvilágosodás, művelődés iránti érdeklődésnek, hogy méltó a feljegyzésre, méltó, hogy e dicső nagyjaink nemes tetteit megörökítsük, hogy a mai és jövő kor ezek példáját látva, irántok kegyeletre és hálás tiszteletre induljon, s a régi féynél gyűjtson új szövétneket. E halhatatlan érdemű nagyjaink közül

1-ső Augustinovics Pál, a 17-ik százban Lengyelhonból száműzött unitáriusok egyik utóda, az unitárius vallásközönség lelkes főgondnoka és legnagyobb jóltevője. 1837 october 1-én kelt végrendeletében öszses vagyonaát, a mit ma 120—140,000 frtra tehetünk, annak 5-ik pontjában pedig 660 darabból álló válogatott könyvtárát főiskolánknak hagyja. Egyszersmind főiskolánk physicum museumának és könyvtárának 5000 frtot hagy, a minek kamatai egyenlő mértékben fordittassanak azok gyarapítására. E hagyományban kiválóan becses a „Moniteur“ 1789—1815-ig terjedő 25 évi folyama és a franczia „Encyclopaedia“ teljes példányai.

2-ik Bölöni Farkas Sándor, észak-amerikai utazó, a tiszta polgári erények mintája, 1841 augusztus 22-én és 1842 febr. 2-án kelt végrendeletében becses könyvtárát, térképeit, Ámerikából hozott emlékeit, kéziratgyűjteményét főiskolánk könyvtárának hagyja, ennek gyarapítására szánt és a helybeli Gondoskodó társaságban elhelyezett 2000 frtnyi alaptökével együtt. Könyvtára ekkor 494 önálló művet tett 961 kötettel. Azóta minden évben gyarapodik. E könyvtárban nevezetesek az encyclopaedisták művei, Hebe 5 évről, Auróra 14, Urania 2, Felső-magyarországi Minerva 4, Koszoru 4, Élet és Litteratura 4, Aglája 4 évről; továbbá Révay, Kazinczy, Berzsényi, Dajka, Kisfaludyak, Fáy, Virág, Kis János, Igaz Sámuel, Kováchich, Benkő, Bod, Bethlen, Wallaszky, Gyarmathy, Vörösmarty, Bajza, Wesselényi, Széchenyi, Bonfin, Katona, Istvánffy, Pray munkái, végre a Tudományos gyűjtemény, Árpádia, Erdélyi Muzeum, Pierer Universal Lexicona és sajátkezűleg vezetett naplója, mint szintén az újabb hazai irodalom legbecsesebb termékei.

3-ik Homoród-szentmártoni Gedő József, korunk egyik legfelvilágosultabb embere, a tanító-intézetek őszinte, igaz barátja. Könyvtárát, a mely 5145 kötetből és 404 drb térképből állott, 1849 január 20-án kelt végrendeletében főiskolánknak hagyja. E könyvtár becsé főleg abban áll, hogy irodalmunk nemcsak Bessenyeitől kezdve, hanem az őt megelőző időből is majdnem teljes. Majd minden magyar hirlapnak több évi folyama megvan. Kiváló becsét tesz még a német, francia és classica literatura legjelesebb művei. A könyvtár 1852 után szállított el a főiskola könyvtárába és itt egészen külön termet nyert.

4-ik Brassai Sámuel, kitűnő tudósunk, a tudomány igaz barátja, ősz bajnoka. Könyvtárát még 1842-ben főiskolánknak adta, Azóta folyvást gyarapítja. E könyvtár nagy becsét a természeti, matematikai, nyelvtudományi és philosophiai tudományokra vonatkozó ritka becsű művek teszik.

5-ik Nagy ajtai Kovács István, kitűnő történet-buvárunk. 1869 sept. 5-én kelt végrendeletében nagybecsű 2957 darabból álló könyvtárát és ritka kézirat-gyűjteményét főiskolánknak hagyta, oly hozzátétellel, hogy abból a duplumok sz.-kereszturi középiskolánknak adassanak. A b. e. hagyományozó kettős feladatot tűzött maga elé életében: öszszegyűjteni mindazokat az adatokat, a melyek nemzetére és egyházára vonatkoznak. Hivataloskodása alatt szép

fizetéssel, arról való lemondása után tekintélyes (4200 frt) nyugdíjjal levén ellátva, egyházunk történetére nézve öszszegyűjtötte mindazokat az adatokat, a melyek egyházunk életének egyes mozzanataira világot derítnek. Ez adatok közül kiváló becsüek a Dávid Ferencz, Heltay és Enyedi munkái, valamint régi énekes könyveink és confsszióink. A nemzeti történelemre vonatkozó adatok közül kiemelendők Katona Historia regum Hungariae c. 42 kötetes, Fejér G. Codex diplomaticus Hung. eccles. et civilis c. 42 kötetes czimü műve; továbbá a kir. és főkörmáóyszéki szabályzatok és rendeletek 15 kötete és Kolozsvár városának öszszeírása 1453-ból.

Az érintett lelkes adományozók ajándékai mellett igen tekintélyes helyet foglal el könyvtárunkban az ugynevezett *V e g y e s k ö n y v t á r*, mely az újabb időben a Kozma Gergely, Uzoni Gábor, Mosel Antal, főgondnok Kaali Nagy Elek, Pákei Lajos, Gyergyai Ferencz, Buzogány Áron, Kriza János, Mikó Lőrincz, Nagy Mózes, Simén Domokos, a magyar tud. akadémia s más buzgó hitrokonink adományaiból keletkezett. Ez ma 6379 kötetből áll.

Ezeken kívül reánk unitáriusokra nézve kiváló beccsel bir könyvtárunknak az a része, a melyet angol és ámériikai hitrokonaink szivességéből kaptunk, s mintegy 914 kötetet számlál *Á n g o l k ö n y v t á r* név alatt.

Ezek szerint könyvtárunk mai állása a következő:

1. Régi könyvtár	2547 drb.
2. Augustinovic könyvtár . .	660 „
3. Farkas Sándor „ . . .	1702 „
4. Gedő József „ . . .	5549 „
5. Brassai Samu „ . . .	3377 „
6. Kovács István „ . . .	2957 „
7. Vegyes „ . . .	6379 „
8. Angol „ . . .	914 „

öszzesen 22.085 „

Enynyi az, a mit főiskolánk könyvtára megközelítőleg általánosságban felmutathat. Természesesen e szám magában foglalja a többszörös példányokat is, a melyek kiválasztásra, s könyvtárunkkal együtt teljes és végleges rendezésre várnak. A mig ez meg nem történik, addig kénytelenek vagyunk várni könyvtárunk tüzetes ismertetésével.

A főiskolánk könyvtárát alkotó fennebb leírt könyvtár-testek mindenikének két jegyzéke van. Egy betűsoros és egy polcz jegyzéke. A könyvtárral kapcsolatban még eddigelé olvasó helyiséget bérendezni nem tudtunk ugyan az iskolai helyiségnek a tanulók számára hoz képesti szűk volta miatt; azonban könyvtárunk használata nincs elzárva senki elől, a ki tanulni akar.

Az érintett könyvtár-testek közül csupán a Farkas Sándor hagyománya gyarapítására fordítunk évenként 150—160 frintot. Az Augustinovics hagyománya gyarapítására rendelt alap még eddig nincs különválasztva a physicum museumot illető résztől. A Brassai könyvtárt a nemes ajándékozók minden évben tetemesen szaporítja. A vegyes könyvtár is szaporodik minden évben újabb adományok által. A Régi könyvtárra, a Gedő és Kovács könyvtárakra alap hiányában semmi költséget nem fordíthatunk.

Iskolánk könyvtárnokainak neveit a régi időben komály fedi: Ugy látszik azonban, hogy a könyvtár kezelésével már a régi időtől fogva az igazgató tanárok voltak megbizva. Csak hogy egészen az újabb ideig ők magok közvetlen nem kezelték, hanem egyes kitünő deákokkal kezeltették, a mi ellen az E. K. Tanács már 1837-ben határozatot hoz, s egyuttal Brassai Sámuel az iskola igazgatása mellett a könyvtárnoksággal is megbizza.

Könyvtárnokaink neveit tehát egészen az 1837-ik évig megnevezni nem tudjuk. Az 1837-ik év óta rendes könyvtárnokaink voltak Brassai Samu 1837—1848, a ki könyvtárnoksága alatt a Farkas, Augustinovics és Brassai könyvtár-testeknek csinos, egyforma, záros állványokat szerzett; továbbá Kriza János tanár 1850—1854-ig, Mikó Lőrincz tanár 1855—1857, Nagy Lajos tanár 1857—1860, Buzogány Áron tanár 1860—1868 sept. 11-ig, Ferencz József tanár 1868 sept. 11.—1876 sept. 10-ig, mikor e sorok írójaja bizatott meg a könyvtárnoksággal.
